

למדיי של המבנה הזה, ואילו הסיפא שניתן לראותה כמעין שיא, עוסקת בלוויים המייצגים את השמירה על הקודש. מבנה זה איננו חסר משמעות, והוא עשוי לרמז לתכלית המהותית ביחידה. לא ארגון המחנה המוכן לנסיעה הוא העיקר, אלא מה שמיוצג על ידי הלוויים - קדושת המחנה והצורך בשמירתה. דומה בעינינו שהפסוק החותם את היחידה:

"על פי ה' פקד אותם ביד משה איש איש על עבדתו ועל משאו ופקדיו אשר צוה ה' את משה" (ד, מט),

שחרף התייחסו ליפקדו, אינו יוצר מעגליות או איזו חזרה למפקד הכללי, אלא מתמקד בלוויים שהוזכרו קודם, מחזק תחושה זו. הכול זורם ללוויים ולתפקידיהם המקודשים:

מבחינת הניסוח של הבעיה שהועמדה בבסיס חיבורנו (מבוא - הערות מקדימות) נגלה כאן סוגים שונים של סדר. קיים הסדר הגיאוגרפי - ארגון המחנה, ובצדו, 'סדר הקדושה' - האופן שבו הקדושה מוחלת במרחב והשלכותיו. להלן נראה כי סוגי סדר אלו נמצאים בעימות מסוים זה עם זה.

הפסוק הפותח - נתוני מקום וזמן

הפסוק הפותח קוזמן מפגש עם מאפיינים בסיסיים של הספר. ניתן לראותו כמעין מצג-אקספוזיציה, למצער במובן היסודי של הצבת נתונים בסיסיים לצורך הבנת ההמשך. מדובר בהצבת נתוני זמן ומקום:

"וידבר ה' אל משה במדבר סיני באהל מועד באחד לחודש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים לאמר" (א, א).

הגדרת המקום כוללת שני פריטים - 'מדבר סיני' ו'אהל מועד'. אולם, ברקע נמצא כמובן מקום נוסף - ארץ מצרים (לצאתם מארץ מצרים), וברקע עמוק יותר מצוי היעד - ארץ כנען. 'מדבר סיני' נזכר בספר שמות,² ומן הנאמר שם ברור כי איננו יתחנה סופית. דוק, לא מדובר כאן באפיון מקום מדויק - אתר ספציפי, נקודתי, אלא בסביבה. להלן נידרש להבחנות בין 'מקומות' לבין 'סביבות', אך כבר בשלב זה נציין כי ברצותו יודע ספרנו לדייק מאוד בתיאור המקום, וכאן ביכר סביבה על מקום ספציפי.

המדבר הנידון מכונה בשם 'סיני', וארץ סיני זו משופעת בזיכרונות; אך גם כמדבר באשר הוא מדבר, הרי הוא סביבה סמלית. על מספר היבטים של סמליות זו נרחיב בנספחים לחיבור זה, אך כבר בשלב זה נציין כי המדבר הינו מושג עתיר סמליות, ובמורכבותה נגלה לא-אחת ריבוי פנים. הנה, במקרא המדבר נתפס כסביבה בראשיתית שיש בה ייצוגיות לתוהו ובהו הראשוני (להלן, דיון מסכם, נספחים), ומבחינה זו המדבר איננו 'אדיש' - יש בו כדי לשרת כזירה המשמשת תפאורה פעילה השותפה

² בפעם הראשונה: "בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים ביום הזה באו מדבר סיני" (שמות יט, א), ובאופן עקיף: "ויבא יתרו חתן משה ובניו ואשתו אל משה אל המדבר אשר הוא חנה שם הר האלהים" (שמות יח, ה), ולא כאן המקום לברר את שאלת הזיקה בין שני פסוקים אלו.

יחידה א: המפקד, סדרי המחנה וקדושתו (א, א-ד, מט)

סקירה כללית ומבנה

לכאורה, יחידתנו שבמרכזה עומד המפקד הגדול, אמורה להיות עשירה בפעילות ובפעלתנות כיהא וכיאות למפעל שכזה, אך האווירה השורה עליה היא סטטית. הדעת נותנת כי מפקד בסדר גודל שכזה כרוך יהיה בתנועה מרובה, אך זו איננה מורגשת כלל בטקסט. ניתן אומנם לדבר כאן על עלילה במובן של רצף מאורעות מאורגן המצטרף למסגרת. אולם, בסופו של דבר מדובר בדיבורים וציוותים מוגדרים: שנים עשר היגדים דוגמת - 'וידבר ה' אל משה...לאמר' (אחד בלשון 'ויאמר', ואחד מתייחס לעבר - הר סיני), ושישה היגדים דוגמת - '...כאשר צוה ה' את משה...'. רוצה לומר, מה שקרה בפרשה זו מתמצה לכשנים עשר אירועי דיבור, מתוכם שישה (בדרך כלל קצרים יותר) שלא זכו לתגובה מפורשת, וכשישה ציוני תגובה-ציות מפורשים. מנקודת הראות של פרשנות הסיפור זוהי עלילה דלה, למצער במובן של השינויים המזעריים המתנהלים במרחב הגיאוגרפי של המסופר (יש תוצאות, אך אין תנועה!), ושל השינויים הנוטלים חלק ב'מרחב' הפנימי של הדמויות הפועלות. לשון אחר, המצב הבסיסי שעליו מושתת המסופר אינו מאפשר פיתוח והעמקה בהתרחשויות הבונות את העלילה. ינסה הקורא לבחון ולבדוק מה למד על הדמויות הפעילות מן המסופר עליהן (ציות ויעילות?), ומה אומרים לו שלבי הביניים שבסיפור בדרך אל תוצאתו הסופית. זוהי אם כן עלילה 'כחושה', המצטמצמת לסדרת הוראות וביצוען, המשורטטות בדפוס אחיד למדי. ההתפתחות היחידה הניכרת ביחידה זו היא של הצטברות מילון של עוד ועוד הוראות אלוהיות הקשורות לנושאה. אך למעט עצם ציון הביצוע, אין אנו יודעים דבר על אופן הביצוע. הדמויות שטוחות, אין הן מייצגות עושר של מצבי חיים, ואין בכתוב כל התייחסות לפנימיותן. מנגד, יש הרבה רשימות עשירות בפרטים ופרטי פרטים. המבנה הפנימי של היחידה ברור למדי, ובאופן כללי הוא עונה לדגם הבא:¹

1. מינוי הפוקדים (א, ב-טז).
2. המפקד הכללי (א, יז-מה).
3. סדר המסע והחנייה הכללי (ב, א-לד).
4. מעמדם של הכהנים והלוויים (ג, יג).
5. מפקד הלוויים מבין חודש ומעלה (ג, יד-נא).
6. מפקד הלוויים מבין שלושים שנה ומעלה (ד, א-מט).

תן דעתך, אם ניתן לזהות 'זרימה' במבנה הזה שעיקרו מקבצים של הוראות וביצוע, אין זו זרימה אל המחנה וסדרי החנייה. אלו ניצבים בנדבכים ראשוניים

¹ באופן כללי פסענו בעקבות ליכט (א, עמ' 3), אם כי העמדנו למבנה זה פרשנות משלנו.

בהתרחשויות. להלן (יחידה ח) נראה כי הוא עומד בניגוד חריף לארץ כנען. לניגוד זה שני פנים - האחד במרחב והשני בזמן. אשר למרחב, דווקא משום הראשוניות - אולי אף היוליות - הטבועה בו, עשוי המדבר להיתפס כסביבה אידיאלית; ובכך מחזק מאוד את היסוד האוטופי שבפרשת המחנות. למה כוונתנו? מדובר בסביבה טבעית, לא-נכבשת, חסרת ציוויליזציה במובן הסמלי (סמלי! על נוכחות גילויי הנוודות בה נעמוד להלן) העמוק ביותר של המושג. יש בו מרחב פנוי להיערכות הידועה של המחנות. גיאוגרפית, השבטים עשויים להתארגן בצורה סימטרית כעולה מדגם המפקד שיוזכר להלן. אולם, בעיקרה גיאוגרפיה זו סמלית היא. רוצה לומר, משום שהמדבר האידיאלי איננו סביבה מיושבת, נעדרים ממנו כל אותם הלחצים והאילוצים המחייבים היערכות אנושית ריאלית השונה מזו האידיאלית. מה שאין כן בארץ הנושבת, שצורתה מוכתבת על-ידי הנתונים הטבעיים של הגיאוגרפיה הטבעית והגבולות שהוצבו לה (דיון בכך להלן בגבולות 'פרשת מסעי', יחידה יט).

אשר לגורם הזמן, בפרשת הימרגלים (יחידה ח) יידונו הבחינות הקשורות לעונות השנה המוזכרות באותו סיפור ומעצבות את גורם הזמן שלו (יהימים היו ימי ביכורים!), אבל במדבר אין 'עונות שנה'.³ בספר שמות 'מוכחי' זאת המן שירידתו-הספקתו מציינת לקצב של ימות השבוע - שישה ימים ירידה וביום השביעי מנוחה, ולא לקצב הידוע של עונות השנה - חורף וקיץ. גם בספר במדבר נזכר המן, אומנם מבלי להרחיב בהיבט הזה, אך זכר העניין בוודאי נשמר. במובן הסמלי, אין אפוא עונות שנה במדבר (ימי ביכורי ענבים היו בארץ!).

המדבר, שלא פעילים בו הכוחות הקשורים באקלים, מהווה אפוא זירה פנויה לפעילות ההיסטוריה. ואכן הזרימה ההיסטורית מורגשת היטב בספרנו המוביל מנקודת זמן אחת לנקודת זמן אחרת הקשורות ביניהן בתהליך ברור ורציף. תפיסה שכזו תראה במפקד התרחשות היסטורית, ותתפוס אותו בפשטות כשלב בהיערכות ההיסטורית לכיבוש הארץ (לעיל, בהצעת המבנה ליחידה, רמזנו למשמעות אחרת של המפקד מבחינת ארגון הקדושה, ולהלן נשוב לכך). עם זאת, בדברנו על היסטוריה יש לזכור כי אין זו היסטוריה כפשוטה; המדבר כסביבה בראשיתית מנותק מההמולה של יחסים בינלאומיים, ולא יישמעו בו רחשי הפוליטיקה והתככים שהדיהם והדי הדיהם מצטלצלים בארץ המיושבת. מבחינה זו יש במדבר הנידון היסטוריה, אולם, זוהי היסטוריה של 'תנאי מעבדה'; הדגמה של תהליך היסטורי, אך בצורה מבודדת ממשתנים ריאליים רבים, תהליך גולמי ללא 'רעשי'.

על תפיסות אחרות של המפקד וסמליותו נדון להלן,⁴ אך כבר בשלב זה ראוי להצביע על מתח לא-מבוטל בין מושגי המדבר והמפקד. המדבר, בגין אותו צד של

3 קביעה זו טעונה הבהרה. אין כאן כמובן קביעה גיאוגרפית מדעית, אלא הערכת האופן שבו מצטייר המדבר בטקסט. יש לכך סמליות מסוימת כפי שבארנו למעלה.

4 ובהערה נוסף את דבריו החשובים של רשי"ר הירש: "מקום המניין הוא המדבר. מכאן שאותו ימפקד אוכלוסין לא בא לשרת מטרות כלכליות או מדיניות, שהרי אין לכל אלה עניין במדבר. אלא התוספת 'סיני' באהל מועד מורה שמפקד זה מוקדש לתורה: היא התורה שניתנה בסיני ואשר באהל מועד הוא המקום לקבלת מצוותיה..."

בראשיתיות שטבוע בו וזכר התוהו ובהו שנורק בו, מסמל אי-סדר מרבי, בעוד שהמפקד משקף את ההפך הגמור - סדר מופתי. ואם במדבר המציאותי חברו לא-אחת חברות נוודיות של פורעי חוק וסדר (ראו: נספחים), כאן נמצאים נודדים השונים בכול, והסדר המתבקש של עם ישראל, שהוא פועל יוצא מן המפקד, יוצר קלסתר של חברה **אוטופית**. משהו על טיבה ייאמר להלן, אך בדיון זה במדבר נזכיר כי אוטופיה מעצם מהותה נתפסת כזקוקה לבידוד. אין זה מקרה שה'אוטופיות' הראשונות שנכתבו מציינות את החברה האידיאלית כשוכנת על גבי אי.⁵ המדבר המרוחק מן היישוב מהווה אפוא תשתית לציור סדר אוטופי דוגמת זה שיתקבל במפקד, אך שלא כ'איי הגיאוגרפי, שלבד מן הניתוק מהעולם על-ידי הים עשוי להציג ארץ אידיאלית, המדבר המנותק מן הארץ הנושבת מציג מאפיינים כאוטיים. האוטופיה נכפית אפוא על תשתית ה'מייצרת' משמעויות הפוכות.

תפיסת המדבר כזירה היסטורית ראויה לחידוד, ונדגיש, יש הצדקה מסוימת לראות בעצם הנוכחות במדבר דווקא התרחקות מן ההיסטוריה הפעילה ויצירת מצב שלימים יכונה 'עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב'; כביכול, אין איש מכיר, ובגין האופי הנידח של המדבר כמעט ואיננו מפריע לאיש. במובן זה נכון לדבר על המדבר דווקא כסמל לבריחה מן ההיסטוריה; אך מנגד - ברמה הסמלית - זוהי זירה נאותה להיווצרות גרעינים של תהליך הכרוך במצבים של דגירה והבשלה - התפתחות של שינויים המתרחשים במהלך דור, שינויים שעשויים לאפיין את המהלכים ההיסטוריים, והם החשובים לדיון שיוצע בחיבורנו. הנה כי כן, בסטטיות ובריחוק שלו, המדבר - יתוהו ובהו' עכשווי - איננו זירה מתאימה לשינויים גדולים, אך דגירה ותהליכים של 'מתחת לפני השטח' מתחוללים בו גם מתחוללים.

עד כאן באשר למדבר עצמו. אשר לצירוף 'מדבר סיני', בכיטוי 'במדבר סיני' עשוי להיות גלום רעיון מנחה לעיונו. בפותחו את הספר הוא מפנה את תשומת הלב למדבר סיני דווקא, בשונה מ'סיני אחר' - 'הר סיני'. לחיבור 'מדבר סיני' ו'אהל מועד' מאפייני מקום שונים מהותית מאלו של 'הר סיני'. בפשטות, הר סיני מייצג את ההווייה של השנה הראשונה לצאתם ממצריים ואת קדושת ההר,⁶ בעוד שמדבר סיני מייצג את

5 בפתחה לאוטופיה של מורוס נאמר: "על משטר המדינה המשובח, ועל האי החדש אוטופיה, ספר קטן מיוסד על אדני פו, רפאות לנפש והקורא ירוץ בו" (תרגום א' שמואל, מרחביה 1946, עמ' 55). על הנושא בכללותו ראו: H. Levin, *The Myth of the Golden Age in the Renaissance*, New York, 1969.

6 ההבחנה בין 'הר סיני' למדבר סיני עוררה לכמה פירושים. בדרך כלל ההפרדה היא כרונולוגית. רש"י: "כל הדברות שנאמרו בשנה ראשונה קודם שהוקם המשכן כתוב בהן ב'הר סיני', אבל משהוקם המשכן ביאחד לחודש בשנה השנייה לא יאמר ב'הר סיני אבל 'במדבר סיני באהל מועד'". חזקוני: "אבל קודם שהוקם המשכן היה הדיבור מהר סיני שהרי מיום שניתנו עשרת הדברות לא נסתלקה שכינה ממנו עד לאחר שהוקם המשכן".

ויש לבדוק איך הדברים שנאמרו למעלה עומדים ביחס להתייחסויות לקדושת ההר בספר שמות הקשורים לאיסור עלות ולרעות צאן ובקר אל מול ההר, איסור שהופקע בהוראה: "במשך היבל המה יעלו בהר" (שמות יט, ג).

המתרחש בספרנו החל מהשנה השנייה ועד הגיעם למדבר פארן. תפיסת 'מדבר סיני' כמאפיין ספרי עולה בכמה וכמה מקומות.⁷ אומנם, גם 'הר סיני' נזכר בספרנו, אך לא כזירה פעילה, אלא בהקשרים שיש בהם משום אקראיות ושיבוץ במאמר מוסגר.⁸ דומה בעינינו כי אותו צד של הנגדה בין 'הר סיני' לבין 'מדבר סיני' מתחדד דווקא בגין הסיני המשותף לשניהם - המשותף מבליט את השונה. אשר לספרנו, ניתן לדבר על העדפת הכתוב ל'מדבר סיני', ולראות מונח זה כבא במקום ביטויים שווי ערך מבחינה גיאוגרפית שעשויים להזכיר את הר סיני (דוגמה עקרונית - 'למרגלות הר סיני' או 'על-יד הר סיני'),⁹ ביטויים המשתמשים בהר ומדגישים בהכרח את נוכחותו המקודשת, או את זיכרונו. אם כן, הכתוב בחר במשהו ש'מטשטש' קמעה את 'הר סיני', אך בלי 'למחוק' את סיני שבו.

מה בין ההר למדבר? התשובה תלויה באופן שאנו מבינים את הסמליות של שני היסודות הגיאוגרפיים הללו. ההר מייצג מן הסתם סוג מסוים של קדושה, ומסמלה. ניתן לאפיין כהצבת אתגר עבור היחיד - משה יכול להגיע עדיו ולהעפיל בו, אך העם מנוע. זהו מעין דגם של מקדש טבעי, שכימקדשי יש בו היררכיה פנימית, נמצא בו 'קודש קודשים' האסור בביאה ובנגיעה, שלא הותר אלא ליחיד. לעומתו, המדבר הוא מצע להתרחשות דתית שונה לגמרי. פשיטא שהעם נוכח בו, ובו נמצא המשכן, שגם בתוכו, כמתבקש, יש ארגון של הקדושה וקיימת היררכיה ברורה; אך בניגוד לקדושה הטבעית¹⁰ של ההר, שבסודה אין לה דבר עם האדם, העם בכללותו שותף לעשיית המשכן וקביעת השכינה בתוכו. לפי זה, יש התאמה מעניינת ויחסי שילוב והשלמה בין מדבר סיני למשכן. המדבר, בגין הסיבות דלעיל, הוא מצע לארגון העם, והמשכן שהוא מעשה ידי העם משתלב בתוכו. לעומת ההר שבעצם טבעיותו מייצג את 'מעשה'

ה', והעם הקיפו בלי סדר ידוע ובלי נוכחות מודגשת של הכוהנים,¹¹ הרי שבמדבר סיני יש ארגון בעל מאפיינים ריאליים הלוקח בחשבון שבטים ולוויים.

אפשר כמובן לטעון שההבחנה בין ההר למדבר הינה פרי התפתחות בזמן, ומה שהיה נאה לשלב הראשון במערכת יחסי העם ואלוהיו - 'שלב ההר', אינו מתאים עוד לשלב השני - 'שלב הארגון במשכן'. אך בלי קשר להתפתחות כזו או אחרת, ניכרים כאן שני טיפוסים מהותיים שונים של קדושה - הטבעית והממוסדת.¹² במובן מסוים, ניתן לאור זאת לראות במדבר 'מעבדה' לרעיונות דתיים הקשורים באפיון הקדושה לסוגיה.¹³ הנה כי כן, המדבר איננו רק 'מעבדה' היסטורית, גם רעיונות דתיים מהותיים ימצאו בו 'בית גידול' מתאים.

אשר לגורם הזמן, הפסוק הפותח הנידון כאן מטעים הגדרת זמן: 'באחד לחדש השני בשנה השנית'. כרקע עומדים הפסוקים המתייחסים לציווי הקמת המשכן בספר שמות:

"ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את משכן אהל מועד" (שמות מ,ב);
 "ויהי בחדש הראשון בשנה השנית באחד לחדש הוקם המשכן" (שמות מ,ז).

ספר שמות הותם בכך את השנה הראשונה - שנת יציאת מצרים. ספר ויקרא המתאר את האירועים במשכן עד 'היום השמיני', אינו נזקק למערכת תאריכים משלו, והדבר תואם את אופיו המתנתק כליל מאווירה היסטורית. ספר במדבר הממשיך בנקודה זו את ספר שמות, פותח בתאריך הנידון את מערכת התאריכים שלו, אך בניגוד לספר שמות המציין תאריכים מדויקים דווקא בסופו (התאריכים של האירועים הגדולים בתחילתו לא נזכרו כלל ועיקר¹⁴), ספר במדבר ירפה בשלב מסוים את אחיזתו בתאריכים, יסתפק ברמיזות למועד, ואף יוותר כליל על ציון מסגרת הזמן. מבחינה זו ניתן לראות בספר במדבר מעין תמונת ראי לספר שמות ההופכת את המצבים הבסיסיים שלו. על הסיבות המשוערות לעזיבת מערכת הזמן המסודרת נעמוד בהמשך.

7 בעיקרו, נזכר הביטוי 'במדבר סיני' ביחידה הראשונה בסיפורי המחנה והמפקד. בהמשך מוזכר: "ובאלה לא היה איש מפקודי משה ואהרן אשר פקדו את ישראל במדבר סיני" (כו,סד) המתייחס למפקד הראשון. ראו: דעת מקרא, עמ' 14. וזה עומד מול מדבריות אחרים בספר שיוזכרו למעלה.

8 למשל הפסוק שידון למעלה להלן: "ואלה תלֶּגֶת אהרן ומשה ביום דבר ה' את משה בהר סיני" (גא) המתייחס לעבר בגין סיבות שניתן לשערן. ובהקשר הלכתי המתייחס לעבר: "עלת תמיד העשיה בהר סיני לריח נחוח אשה לה" (כח,ו).

9 כאלה נלה בספרי שמות ודברים: "ויחן שם ישראל נגד ההר" (שמות יט,ב); "ויתיצבו בתחתית ההר" (שמות יט,טז); "ויבן מזבח תחת ההר" (שמות כד,ד); "ותקרבון ותעמדון תחת ההר" (דברים ד,יא).

10 נדייק - טבעית ולא מקורית. הקדושה בהר נובעת מנוכחות ה', אך היא טבעית במובן שהטבע קובע את גבולותיה וחלקיה. ניתן דעתנו למידע האמור בפסוקים: "השמרו לכם עלות בהר ונגע בקצהו" (שמות יט,יב); "ויירד ה' על הר סיני אל ראש ההר ויקרא ה' למשה אל ראש ההר" (שמות יט,כ). ההנחה היא שאין לעלות בהר, כלומר, במורדותיו, ויש לו קצה, ראש. כל אלו נקבעים על ידי הגיאוגרפיה.

11 למעשה, ובאופן עקרוני, כוהנים הודגשו פעם אחת: "יגם הכהנים הגגשים אל ה' יתקדשו פן יפרץ בהם ה'" (שמות יט,כב); "והכהנים והעם אל יהרסו לעלת אל ה' פן יפרץ בס" (שמות יט,כד). כלומר, הכוהנים והשוו כאן לעם בהיעדר יכולת לעלות, וזה מתאים למגמה השוויונית של מעמד הר סיני, כנאמר למעלה. לעומת זאת העם בכללותו מוגדר כ"ממלכת כהנים וגוי קדוש" (שמות יט,ו). יש בכך 'ערבוב' מהותי בין כוהנים לעם. ואפשר שיש לדברים הד בפרשת 'מזבח אדמה' שבאה בסיום הפרק ובה העם הוא הבונה והמקריב, ואין זכר לכוהנים.

12 להבדיל אלפי הבדלות, הניסיון להשתמש בקדושה טבעית לעומת קדושה ממוסדת קיים גם באילנות. המקרא יודע על מקדשים בערים (למשל: "...בית דגון...באשדוד... שמואל-א ד,ה), לעומת עבודה בטבע: "על ראשי ההרים יזבחו ועל הגבעות יקטרו תחת אלון ולבנה ואלה כי טוב צלה..." (הושע ד,ג).

13 I. Gruenwald. Rituals and Ritual Theory in Ancient Israel. Leiden Boston 2003.

14 גורם הזמן איננו מוצג באמצעות תאריכים: אין למשל תיארוך של מאורעות מרכזיים - השעבוד, המכות וכו'. הדרך היחידה להבנות ממד כרונולוגי מסוים היא באמצעות שושלת היוחסין של משה בשמות ו, טז-כ.

המפקד

לאחר ההתייחסות התמציתית למסגרת המקום והזמן עובר הכתוב ללא שהיות להנחיה בדבר המפקד:

"שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחתם לבית אבתם **במספר שמות** כל זכר לְגִלְגַלְתִּים" (א,ב).

הדגש מושם כאן על 'מספרי ועל 'שמות'. אלה מאפיינים של זהות, שבעמדם ברקע יתברר כי יש בהם הפגנת ערך לפרט. בציון שמו מוכרז כי הוא ידוע, ידוע וידוע מיהו, ובהיפקדו הוא זוכה להיות חלק מוגדר מן העדה. עניין השמות חשוב גם בהמשך כשמבואר מיהם הפוקדים:

"ואלה **שמות** האנשים אשר יעמדו אתכם. לראובן..." (א,ה);

"ויקח משה ואהרן את האנשים האלה אשר נקבו **בשמות**" (א,יז).

כל זה מקרין אווירה של 'שמיות' - התייחסות לשמות, גם אם אין הם מפורטים בפועל. כביכול, כשמדובר בעם הגדול והעצום, אי-אפשר להתייחס מפורשות לשמות כולם בגלל ריבויים, אך זהו ככלות הכול עניין טכני; השמות אינם נמנים בעטיו של חוסר מקום, וברי לקורא ונהיר כי השמות חשובים, וכל אימת שרק אפשר מזכירים אותם. יחד עם זאת, בהתייחסות לשמות מקופל עניין נוסף. השמות אינם רק אפיונו של האינדיבידואל, 'האנשים אשר נקבו בשמותם' הם חלקים בשושלת, הם פוקדים בעצם את קרוביהם. כל אחד בישראל משויך לסדר משפחתי מסוים: "ואתכם יהיו איש איש למטה איש ראש **לבית אבתיו** הוא" (א,ד).

אם כן, הפסוק הפותח את ענייני המפקד - 'שאו את ראש כל עדת בני ישראל...' אינו רק כלי להשגת מטרה חיצונית כלשהי שאינה רשומה כאן, דוגמת הכנה לכיבוש וכיוצא בזה; בעצם קיומו הוא מתווה מטרה בפני עצמה, מטרה של זהות. רוצה לומר, מטרת הספירה היא הספירה עצמה; הספירה תוך נקיבה בשמות כה מזוהה עם הענקת הזהות, כך שהספירה מהווה את המטרה של עצמה. חשוב לציין, כמו הרבה מושגים מודרניים שברמה הלשונית הפשוטה אינם נמצאים במקרא, ניתן לומר גם כי מושג הזהות חבוי תחת מעטה הפרטים העב של המפקד. מילת 'זהות' איננה נמנית בימילון המקראי, אך במשמעותו העמוקה, המושג קיים גם קיים, לבוש במעטה ציורי-סמלי שהמפקד חושף אותו.

כאן המקום לבחון את הגיל - 'עשרים':

"מבן עשרים שנה ומעלה כל יצא צבא בישראל תפקדו אתם לצבאתם אתה ואהרן" (א,ג).

בהקשר הנידון כאן, מטרת ציון הגיל אינה ברורה. אפשר שבפשטות הוא מיטיב לציין זהות של אדם העומד על דעתו ועשוי להקים משפחה, וזה שונה מאוד מגיל חודש של הלוויים הנמנים כפי שנראה להלן. אך הדגש על 'צבא' רומז לצורך לכיבוש הארץ. כאן כולם נמנים לצבא. 'צבא' פירושו דבר קצוב,¹⁵ אך בתוקף זה עשויה להיות

15 צבא במובן של דבר קצוב: "הלא צבא לאנוש עלי ארץ..." (איוב ז,א); "כי מלאה צבאה..." (ישעיהו מ,ב). בייחוד דוגמת: "שרי צבאות" (דברים כ,ט) עשויים לשאת משמעות כפולה - דגש כמותי כמו שרי חמישים וכו', ומפקדי יחידה צבאית, שהרי למלחמה שם נשואות העיניים.

לו גם משמעות של צבא במובן המקובל בלשונו. המסקנה היא כי מדובר בהכנות לכיבוש, הגם שזה לא נזכר במפורש. אם אכן ההכנות לכיבוש עומדות ברקע, מה שמעניק למפקד תכלית עצמאית (על שילובו במבנה היחידה כתשתית לרעיון הקדושה עמדנו לעיל, וראו גם להלן), עולה מכאן כי כולם אמורים להשתתף בירושת הארץ, שהיא בעצם מלחמה. אומנם זה לא נאמר כאן במפורש, אך בספר יהושע יש הרחבה וביאור של הרעיון הזה,¹⁶ המניעים אותנו לסבור שהוא נוכח גם בספרנו. הקטע מסיים:

"ואת כל העדה הקהילו באחד לחדש השני ויתילדו על משפחתם לבית אבתם במספר שמות מבן עשרים שנה ומעלה לְגִלְגַלְתִּים" (א,ח).

כל היסודות של ההוראה נמנו כאן, והתחושה העולה היא של ביצוע למופת. דוק, הסיכום הזה מלמד רק על עצם הביצוע. אין בו מענה לשאלה מסקרנת דוגמת כמה זמן נמשך המפקד הגדול. דומה כי היעדר מסגרת זמן מניב תחושה של סטטיות שהזכרה קודם - העלילה אינה מתקדמת. המפקד עיקרו בתוצאותיו המציבות תנאי בסיס לארגון העם; יש ערך לספירה אך לא לסיפור!

אשר למספרים, דנו בהם בקצרה במבוא (מבוא - הערות מקדימות), ונחזור לנושא להלן בסיכום שני המפקדים בספר (יחידה טו). ראוי רק להדגיש כי המספר איננו נתון סטטיסטי גרידא, בחברה שהריבוי נתפס בה כאמת מידה לברכה ואף לעוצמה (אחרי כל כך הרבה 'ברכות פרו ורבו' בתורה מותר להתנסח כך), המספר נתפס כאבן בוחן למנהיגות שבטית. מבחינה זו יש עניין ביחסים המספריים בין יהודה - 74,600 וראובן - 46,500. במבחן גודל האוכלוסייה, יהודה מוביל, וראובן נדחק למקום השביעי (גד - 45,600 מעט אחריו). בספר העוסק בשאלת העמדת יהודה כמוביל ודחייתו של ראובן, נתונים אלו אינם חסרי חשיבות! מעבר לכך, בנוסף למציאות של אמהות שונות המשרה מתח בסיסי בין השבטים (להלן), גם המספרים המציינים ריבוי עלולים להבליט מגמות של שונות העלולים להגיע עד לחששות לאפליה.

השוואה למפקדים אחרים

כבעניינים רבים אחרים בספרנו גם כאן חשובה השוואה לספר שמות. נעסוק כאן בהשוואת הפתיחות של שני הספרים. נקודת השוואה מעניינת כרוכה ב'שמות'. בבמדבר מודגשים שמות כדאמרן, וגם בספר שמות:

"ואלה **שמות** בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו... ויהי כל

נפש יצאי ירך יעקב **שבעים נפש**..." (שמות א,א-ה).

מדובר כאן כמדומה במאפייני מפקד, ליתר דיוק, בימפקד' שלא תואר איך בוצע (ראו: מבוא - הערות מקדימות). זהו מפקד ספרותי המציין 'שמות'. אומנם בפתיחה

16 ספר יהושע מדגיש מאוד את השתתפות הכול בקרבות השונים, חוץ מהקרב הראשון על העי. דומה שיש לכך משמעות רעיונית מרחיקת לכת, וראו מה שכתבתי: "י רזונסון, סיפור הכישלון בעי המסגרת הספרותית של יהושע א-יא, בית מקרא, מב (קמט), תשנ"ז, עמ' 137-154.

לספר שמות הכול נאמר בקיצור, אך קיצור זה משמר את מה שנאמר בבראשית באריכות, ושם נמנו כל היורדים מצרימה וניקבו בשמותיהם במפורש.¹⁷ כל זה בתחילת ספר שמות, ומבחינת השמות זה מזכיר את הקורה בתחילת ספר במדבר. אך מייד בהמשך ספר שמות נאמר:

"ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אתם" (שמות ז, א).

כאן ברור למדי שיש התייחסות לכמות, ליתר דיוק, להתפרצותה אל פני השטח, אך אין עוד שמות ואין מספרים; כלומר, אווירת המפקד שמאפיינת את תחילת ספר שמות מתמסמסת. מתקבלת 'מסה אנושית' של מי שיהיו עבדים שמדרכו של עולם הינם חסרי זהות וייחודיות, אינם מוגדרים במספרם ושמותיהם. זו תמונה שמאוששת מאוד גם בהמשך - פרק ב בספר שמות - שבו לא זוהו הגיבורים בשמות ספציפיים למעט משה.¹⁸

נקודת השוואה נוספת קשורה למפקד בסוף ספר שמות. השוואתו לזה החותם את ספר במדבר, מעלה כי מדובר בשני מפקדים המשקפים מהות אופיינית של ספר. המפקד בשמות חשוב לספר שמות, והמפקד במדבר חשוב לספר זה; אשר על כן, מתוך תפיסת ייחודו של ספר המאפיינת את פירושו, אין אנו נדרשים כאן כלל לשאלה מדוע יש צורך בשני מפקדים בסמיכות זמן כה גדולה.¹⁹ אולם, דווקא משום שבשני ספרים עסקינו, יש רעיונות הקשורים במפקד כמושג, שמודגשים בצורה שונה בשני המפקדים.

הנה, שאלת הספירה. בספר שמות:

"כי תשא את ראש בני ישראל לפקדיהם ונתנו איש כפר נפשו לה' בפקד אתם ולא יהיה בהם נגף בפקד אתם" (שמות ל, ב).

הדגש כאן מוסב על בעיה העלולה לבצבץ בעצם הפקידה, חשש שאין לו כל מקום בספר במדבר, שבו נמצא דווקא תועלת בפקידה, שמעבר למעלה טכנית הטמונה בה (הכנה לכיבוש), מציינת לדעתנו מאבק בכאוס של המדבר. ואם יש בעיה מסוכנת המלווה אותו, הריהי נעוצה בקדושה - ליתר דיוק בסדרי הקדושה - שהיא תוצאה של המפקד, ולא במפקד עצמו (להלן)! בספר שמות:

"העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט ממחצית השקל לתת את תרומת ה' לכפר על נפשתיכם" (שמות ל, ז).

17 ספר שמות פוסע כאן בעקבות מה שנאמר בבראשית: "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו... כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים" (בראשית מו, ח-ז), וקטע זה הריהו נראה כמפקד לכל דבר!

18 בהקשר זה בולט במיוחד פרק ב בספר, שבו אין שמות לגיבורים - לא להורי משה ולא לאחותו. ניתן אולי להבין את הימנעות הכתוב מלציין את שמה של בת פרעה המזכיר את ההימנעות העקרונית של המקרא מלהעניק שמות לפרעונים שזכרו עד שישק, ולהפוך בכך את הפרעוניות לתופעה. אולם, היעדר שמות להורים ולאחות אינו דבר מקובל!

19 רש"י בעקבות מדרש מדגיש את החיבה של המקופלת בספירה המרובה: "מתוך חבתן מונה אותם כל שעה", רעיון המתיישב מהותית עם הנאמר כאן.

המפקד בא 'לכפר על נפשותם'. המפקד נתפס כאמצעי להביא 'מחצית השקל' - גורם הכפרה, ולא 'מחצית השקל' - שיטה למפקד. על רקע התרומה הסטנדרטית של מחצית השקל צף ועולה הפן החברתי, הדגשת השוויון. לפנינו הנחה שיש בעם עני ועשיר, ואין זה המקום לברר מהי המציאות החברתית המדויקת המסתתרת מאחורי הביטויים הללו בתנאים של יציאת מצרים. זוהי 'הנחת עבודה' אופיינית לספר שמות המניח קיום פערים חברתיים בין משעבד למשועבד - זוהי נקודת המוצא שלו - ובהיבטיו ההלכתיים, מדגיש הספר את דיני העבדות ואת השמיטה. אם כן, המאבק של הספר הוא למען שוויון, וזה מתקשר לתמונת הקדושה שלו הגלומה בקדושת הר סיני. כל העם נמצא באותו מעמד, ואין הבדל בין כוהנים שזכרו רק ברמזיה²⁰ לעם כולו. ניתן דעתנו, לנוכח הקדושה שבטבע - קדושת ההר, הכול שווים.²¹ לעומת זאת, בספרנו הקדושה ממוקדת במשכן. המשכן מתקשר להיררכיה ברורה של כוהנים, לוויים וישראל, והכול מתקשר למושג המחנה. כשהמשכן הבנוי לפנינו (בהקמתו היו שותפים הכול!), אין - ולא יכול להיות - שוויון מלא בנוכחות מול הקודש; הן למשכן מבנה אדריכלי נתון, יש מי שיימצא עומד מול הפתח, ויש מי מול אחוריו או צדדיו, והם שונים! כפי שנראה להלן, אין אלו בהכרח פערים גדולים ומשמעותיים, אך יש הבדל הכרחי בין המצבים. ואנו רואים בשונות בסיסית זו משום הכוונה לגיבוש זהות עצמית המבוססת על מודעות להבדלים. לעומת זאת, בספר שמות שבו אין עדיין זהות אישית מגובשת, יש המוניות מסוימת. זו מתקיימת לאורך הספר, אלא שהיא מנוצלת בספר בדרכים שונות, ואין דין תחילתו כדין סופו. ההמוניות מאפיינת - ליתר דיוק מסמלת - מצב של עבדות. למותר לציין, העבדות בתחילת שמות היא ריאלית לחלוטין, ובהמשך ניתן לדבר על העתקת מושגי האדון והעבדים ליחס לה' - לה' ולא עבדים לעבדים!²² כלומר, ניצול המצב ההמוני כדי להביע רעיון (חיובי!), מה שאין כן במדבר שבו מתחילה להירקם זהות עצמית אישית. להלן נעלה, ובזהירות המרבית, את השאלה האם לתהליך עיצוב הזהות ורכישתה בספרנו עלולים להיות גם צדדים בעייתיים.

ההמוניות כרוכה באחדות יתר, מדובר בגוף אחד חסר מגוון שאין בו קולות שונים, יכולם מושפעים מכולם, ונוצרת בנקל 'דעת קהל' הומוגנית חדה וברורה. בשאלת

20 לעיל הערה 11. ראוי לציין כי גם בעשיית המשכן מתחיל התיאור בהתבססו על פעולת משה לבדו וכוהנים נוספו רק בפרשת תצוה. כביכול, מלאכת המשכן מופקעת, ולו במידת מה, מהכוהנים האמורים לשרת בו.

21 גם כאן חשובה ההתייחסות למשכן, ומעניינת הדרך שספר שמות מציג את ההבדלים בכשרון בין בני אדם. העם כולו שותף לתרומה ולעשייה, אם כי מוכרחים להודות שיש מוכשרים יותר (יחכמי הלבו) בגלל ש"הי נתן בלבם". בסך הכול התמונה היא שוויונית ככל שניתן!

22 הניסוח בעקבות המדרש על רציעת האוון בפרשת משפטים: "עבדי הם ולא עבדים לעבדים" (רש"י, שמות כא, ז). בספרנו אין שימוש ב'עבד' כמושג ממשי הרווח בעם ישראל, אלא כמטפורה (בפניות אל משה בפרק לא ו-לב). הדבר עשוי לעלות בקנה אחד עם המעמד העצמי של כל פרט ופרט.

אחדות היתר נוגע המקרא בכמה מקומות, ודומה כי אין דעתנו נוחה מאחדות שכזו.²³ בספרנו נפגוש אחדות שכזו בהתנהגויות אחדות לכאורה של העם בכמה מפרשות היתלונות. כאן, מכל מקום, נרמזת הגישה הרואה ערך וחשיבות לשבת ולפרט הזוכים להבלטה במפקד.

אשר למספרים במפקדי שמות ובמדבר, נגענו בכך לעיל (מבוא - הערות מקדימות). כאן המספרים ריאליים. ברור שבמקום שמנסים להעמיד על ערך של הפרט וזהותו, יהיה טעם להתייחס למספרים ריאליים. כשכל אדם הוא עולם מלא, אי-אפשר לעגל מספרים, כל 'עולם' ראוי לציון. ועוד נזכיר כי מפקד ראשון הוא זה, וצפוי עוד מפקד בסופו של ספר. בכמה מהיבטיו של מפקדנו נדון להלן אגב ניתוח ההבדלים בין שני המפקדים בספר (יחידה טו). כן תעלה שם שנית חשיבות המספרים, ותסוכם גם הזיקה למפקדי ספר שמות.

במשפט של סיכום נדגיש את עניין הזהות שליווה כצל את הדיון המתנהל כאן. בהתייחס לטענה שהעלינו בדברי המבוא (מבוא - הערות מקדימות), ותשוב ותידון בסיכום (דיון מסכם), נאמר כי מסע - כל מסע - מעורר לבחינת הזהות העצמית ולגיבושה. בספר במדבר המסע הוא מסע לאומי, ובהתאם, כזו היא גם הזהות ההולכת ומתגבשת, וזה כולל כמתבקש התנסויות לאומיות - עונשים, זיכרון ומתן חובות-מצוות. אולם, בנושא המפקד מודגשת הזהות האישית - ערך עצמי ושיוך לשורשים. והנה, האווירה הסטטית שהוזכרה כאן שוב ושוב איננה אווירה של מסע, נהפוך הוא, היא מציירת תמונה של קביעות המסייעת להעמיד את הפרט במקומו ולהקנותו ביסודו. זוהי הצהרה על הרצוי, ומבחינה זו אלו תנאי ההתחלה. המסע יבוא כמובן בהמשך, או אז יתערער הסדר המודגש כאן, והזהות האישית והלאומית תעבור מבחנים ושינויים.

חידוד המגמות המוצגות בדיון זה בדבר מפקדי במדבר ושמות עשוי לעלות מתוך השוואה למפקד אחר, זה של דוד:

"ויוסף אף ה' לחרות בישראל ויסת את דוד בהם לאמר לך מנה את ישראל ואת יהודה. ויאמר המלך אל יואב שר החיל אשר אתו שוט נא בכל שבטי ישראל מדין ועד באר שבע ופקדו את העם... ותהי ישראל שמנה מאות אלף איש חיל שלף חרב ואיש יהודה חמש מאות אלף איש" (שמואל-ב כד, א-ט).

הכתוב עצמו מעיד עד כמה לא-רצוי הוא מפקד זה, ומה קשות הן תוצאותיו. ולענייננו החשוב הוא כי הוביל למספר של 'אנשי חיל שולפי חרב'.²⁴ מפקד שמטרתו

23 הדוגמה הראשונה והבולטת ביותר היא כמדומה הדרך שה' התנהג כלפי 'מגדל בבל', ומשתמע מכאן היחס השלילי לאימפריות גדולות הכרוכות באחדות המושגת תחת כנפיו של רודן עריץ.

24 הוא מבליט במיוחד את עוצמתו של יהודה. במפקד נמנו בין שורותיו "חמש מאות אלף איש לעומת "...ישראל שמונה מאות אלף" (שמואל-ב כד, ט). אשר לגורם הזמן, המפקד הזה זכה לאפיון זמן: "תשעה חדשים ועשרים יום" (שמואל-ב כד, ח). זה מבליט כמובן את היעדר גורם זמן מדויק בפרשתנו (ניתן להסיק את משך המפקד רק בעקיפין), אך מבחינת 'כמות' הזמן, יש לזכור כי כאן מדובר בארץ גדולה ועצומה ולא במחנה. גם השוואת הענישה חשובה לענייננו, שכן מדובר שם בעונש 'ידי שמיים', וזה עשוי לשפוך אור על האופן שפועל העונש גם במקרים בספרנו שנגזרים מן המפקד המוביל לקדושה - 'הזר הקרב יומת'.

חיזוק תחושת הכוח של המלך אינו אלא גילוי כוחנות בוטה גרידא, וככזה הוא נתפס כמדומה אפילו בעיני 'שר החיל' יואב. לא גיבוש זהות ולא עידוד שוויון עמדו לנגד העיניים; לא המפקד כתכלית, אלא מפקד תכליתי. ואשר ל'צבאיות' של מפקד במדבר, אין לנו אלא להעריך את המודעות בספרנו לחשיבות האפשרית של המפקד הנידון לכיבוש הארץ שלא תורגמה לישולפי חרב' - לא נאמרה במפורש, ולא יצרה שיכרון של עוצמה וכוח.

המחנה

אנו משתמשים במונח 'מחנה' ככינוי למקומו של ישראל במדבר. הכתוב משתמש בו ביחידה זו בהקשר חלקי, קרי, במחנות חלקיים - קבוצות שבטים, ובהמשך גם כמחנה כללי.²⁵ ברור למדיי ממיקומה של הפרשה המשרטטת את המחנה, כי המפקד שקדם לה הוא הבסיס לארגון המחנה בכללותו. אומנם, לכאורה, לא נטווה קשר ענייני ישיר בין המפקד המעלה מספרי אנשים בשבת לבין המחנה המציין מיקום שבטים, אך יש זיקה של סמיכות הנרקמת על ידי הכתוב. הנה נאמר:

"והחנים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה לצבאתם ונשיא לבני יהודה נחשון בן עמינדב. וצבאו ופקדיהם ארבעה ושבעים אלף ושש מאות והחנים עליו מטה יששכר ונשיא לבני יששכר נתנאל בן צוער. וצבאו ופקודיו ארבעה וחמשים אלף וארבעה מאות. מטה זבולן ונשיא לבני זבולן אליאב בן חלן. וצבאו ופקודיו שבעה וחמשים אלף וארבע מאות. כל הפקודים למחנה יהודה מאת אלף ושמונים אלף וששת אלפים וארבע מאות לצבאתם ראשונה יסעו" (ב, ג-ט).

מובעת כאן סמיכות ישירה בין מיקום למספרים. צירוף זה של מספרים ומיקום מוביל אותנו לשאלת ההיערכות סביב אוהל מועד. כאמור, זו נעשית במחנות, למשל: 'דגל מחנה יהודה לצבאותם'. נציין את המספרים בכל מחנה: מחנה יהודה - 186,400; מחנה ראובן - 151,450; מחנה אפרים - 108,100; מחנה דן - 157,600. די ברור שיש כאן ניסיון להקנות סימטרייה מסוימת במרחב, ב'רוח':

"איש על דגלו באתת לבית אבתם יחנו בני ישראל מנגד סביב לאהל מועד יחנו" (ב, ב).

'מנגד סביב'²⁶ משרה אווירת סימטרייה, אך יש גם הבדלים, ואם השיקול היה להביא ליצירת 'פיזור סטטיסטי' מוצלח, ניתן היה על פי המפקד ליצור קומבינציות מספריות שידגישו יותר את הפיזור השווה בכל רוח. זאת ועוד, המחנה הגדול במספרו

25 מחנה בהקשר מקומי: "וחנו בני ישראל איש על מחנהו ואיש על דגלו" (א, נב). ובהמשך, כמחנה כללי, אגב תיאור פירוק המשכן: "ובא אהרן ובניו בנסע המחנה והורדו..." (ד, ה).

26 לפי רש"י 'מנגד' עשוי להתפרש כמצוין מרחק, וכך עולה ממופעים אחרים שלו: "ותלך ותשב לה מנגד הרחק כמטחויו קשת" (בראשית כא, טז); "כי מנגד תראה את הארץ ושמה לא תבוא..." (דברים לב, נב). 'סביב' מעניק את תחושת הסימטרייה, כלומר, במרחק קבוע סביב המרכז.

שוכן בכיוון המועדף - 'והחונים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה' (על הכיוונים המועדפים, להלן ובדיון מסכם). הנה כי כן, המבנה של ארבעה מחנות שבכל אחד שלושה שבטים, יוצר סימטרייה מסוימת במרחב, אך המספר הממשי של בני כל מחנה ומחנה יוצר שוניות, ודי ברור כי ביסוד יצירת ה'דגל-מחנה' של כל רוח, לא עומד הגורם הסטטיסטי לבדו, ועליו נוספו גם גורמים מקשרים דוגמת החיבור על בסיס הזיקה בשורשים בין שבטים לקבוצה 'משפחתית' היוצרת דגל-מחנה.

ניתן להציג כמה מהקשרים הללו. מחנה יהודה - יהודה, יששכר, זבולון. המשותף כאן הוא היותם בני לאה - הרביעי, החמישי והשישי ללאה (בראשית כט, לה; ל, יז-כ). מחנה ראובן - ראובן, שמעון, גד. המשותף, הייחוס ללאה. אלו בני לאה הראשונים וגד בנה הראשון של שפחתה זלפה (בראשית ל, י). מחנה אפרים - אפרים, מנשה בנימין. אלו בני רחל. מחנה דן - דן, אשר, נפתלי. אלו בני השפחות. דן ממשיך את רחל, אשר השני לשפחת לאה, ונפתלי מיוחס לרחל. בסך הכול יש כאן קשרים משפחתיים ברורים, אם כי 'בית אבות' הנזכר מצטייר כאן יותר כ'בית אימותם'!

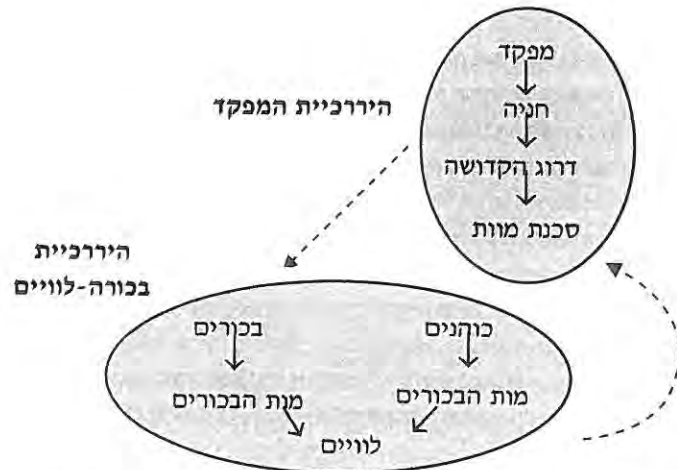
למותר לציין, ה'נכחתם של קשרים מעין אלו בבסיס הארגון של המחנה איננה נקייה מבעייתיות ערכית. נזכרים אנו בשפחות ובגבירות, ועולים זיכרונות מספר בראשית שכידוע לא ניסה לטשטש פערים בין הבנים שהפכו לשבטים. לכאורה, יש בזיכרונות אלו כדי להעמיד כוח מניע לקיום הפערים הללו גם בהמשך הדרך, ולכך עלולים להצטרף גם המספרים השונים שהוזכרו לעיל. אולם, ספר במדבר איננו מדבר על כך במפורש, ודאי שאינו מעודד לכך, וההבדלים הללו עשויים להיכלל במסגרת השוניות שעליה הצבענו, תופעה שהיא חיובית ביסודה.

מטרת המפקד - הסדר והקדושה

לאחר הפסוק הפותח שהציג את הזירה והמועד, באה ההוראה:

"שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחותם לבית אבתם במספר שמות לכל זכר גלגלתם" (א, ב).

מכאן ואילך נפרשים בפנינו ענייני המפקד, תוצאותיו והשלכותיו. בפרק א מובא המפקד עצמו, בפרק ב - סידור המחנות, בפרקים ג ו-ד - מפקד הלוויים ותפקידיהם. לדעתנו, ראוי להציג את המגמות המרכזיות בפרקים הללו באמצעות יתרשים זרימה. נציגו תחילה בצורתו הסכמתית, ואחר כך נעמיק באמצעות 'מילוי' משבצותיו בפסוקים:



ניתן לדבר כאן על שלושה צירים שלדעתנו מציגים קשרים ישירים וענייניים (מסומנים בחץ עבה). הראשון: 'מפקד' ← 'חניה' ← 'דרוג הקדושה' ← 'סכנת מוות'. ההשתמעות העולה היא שמבחינת היערכות הפרשות בפרקים אלו, המפקד מוביל לסדר חניה מסוים שיוצר בהכרח דרוג קדושה, דרוג הכרוך בסכנת מוות. דרוג הקדושה הגלום במפקד ובתוצאותיו מתקשר - אם כי בקשר עקיף (מסומן בחץ דק) - להיררכיה אחרת המוצגת כאן, היררכיה של בכורים לעומת בניי רגילים. גם עניין הבכורה מוביל למוות, במקרה זה - זיכרון המוות שאפיין את הבכורים ביציאת מצרים. בצד התנועה בציר השני: 'בכורים' ← 'מוות', נמצא את עניין הכהונה שאף הוא נקשר בזיכרון מוות של בכורים (סיפור 'נדב ואביהו'). כלומר, ניתן לדבר על ציר נוסף: 'כוהנים' ← 'מות בכורים'. ומשני צירים אלו יחדיו מובילות הדרכים לבחירת הלוויים ('ימות כוהנים' ← 'בחירת לוויים'; 'ימות בכורים' ← 'בחירת לוויים'), שהיא עצמה מתקשרת שוב - אם כי בקשר עקיף (מסומן בחץ דק) - לסכנת המוות שבקדושה. זוהי הסכמה הכללית; נבאר את הדגם המוצע כאן בהדגמת הדברים ובהצגת מערכת הקשרים בין המפקד לתכנים הנלווים. הפרשה פותחת בהוראה לפקוד: "שאו את ראש כל עדת בני ישראל..." (א, ב). התוצאה היא מילוי הציווי: "...ויפקדם במדבר סיני" (א, יט). ומכאן הולך ומתגלגל מעשה המפקד, ונמנים המספרים וסכומיהם; מהלך שיוביל, כאמור, לביסוס המחנה. אחר הדגשת ה'הי' באה הדגשת ה'לאו': "אך את מטה לוי לא תפקד ואת ראשם לא תשא בתוך בני ישראל" (א, מט), והדברים נשענים על הגדרת תפקידם: "ואתה הפקד את הלויים על משכן העדת... והזר הקרב יומת" (נ-נא). משחק הלשון - 'לא תפקוד... ואתה הפקד' מחזק כמדומה את הקשר בין אי-ספירתם לבין תפקידם המקודש. נמצא, המפקד הנפרד איננו עניין טכני בעלמא, הוא משרת הגדרת תפקיד שונה ואפיון קדושה שונה, בתוך ההיררכיה המוצעת. כיוון שה'מתמטיקה' העומדת ביסוד המפקד היא בסופו של דבר ניטרלית, ואין בנמצא

מערכת מספרים כוללת מקודשת, רוצה לומר, אין שיטת מספור שונה לנבדלים ולמקודשים - כולם נמנים אחד לאחד על פי אותן פעולות חשבוניות, האמצעי שבו משתמש הכתוב בבואו להבליט את ייחודם של הלוויים הוא המפקד הנפרד. הם נפקדו במפקד מיוחד להם, וענייניו יפורטו כידוע בהרחבה בהמשך. אך בינתיים שזורים בקטע משפטים המבהירים היטב את המטרות של כל זה:

"...והזר הקרב יומת. וחוננו בני ישראל איש על מחנהו ואיש על דגלו לצבאתם. והלויים יחנו סביב למשכן העדת ולא יהיה קצף על עדת בני ישראל ושמרו הלויים את משמרת העדות" (א,גא-נג).

כאן הולכת ומתבררת תמונת מקומם החשוב של הלוויים בספר. הלוויים אינם עוסקים רק במלאכות ספציפיות - 'עבודה' פיסית, הם 'משמרים' את ההיררכיה המארגנת את הקדושה, ומציבה את דפוסי הסדר במדבר. המדבר עומד מקדמת דנא כסביבה המייצגת אי-סדר (מבוא - הערות מקדימות), אך זו 'מוכנעת' על ידי הסדר של המחנה הכרוך במפקד, מספרים והיררכיה. המוות החוזר ונשנה כאן איננו רק איום גרידא - אפקטיבי כל שיהיה - אלא מייצג חזרה למצב היתוהו המיוצג במדבר (מבוא - הערות מקדימות, דיון מסכם, נספחים).

מבט אל התרשים דלעיל מגלה כי מהכתובים העוסקים בדרוג הקדושה מסתעף ענף אחר - הציר הקשור בכוהנים ובכורים. כאמור, במבט כללי אל הספר ובהשוואה לספרים אחרים, מקומה של הכהונה בספר במדבר איננו כה בולט (הכהונה כמושג! איננו מתכוונים לאישים ספציפיים - אהרון, אלעזר, פנחס).²⁷ אולם, לאחר ששורטטה 'מפת' המחנה והוצגה מניית הפקודים, חוזר הכתוב ליתולדות אהרן ומשה: "ואלה תולדת אהרן ומשה ביום דבר ה' את משה בהר סיני" (ג,א). ראשית, ראוי להעיר בקשר ליהר סיני הנזכר כאן. לפנינו מעין מבט אחורה אל הר סיני. עמדנו בפרק זה על חשיבות המדבר לעומת ההר, ועל נדירותו של הר סיני בספרנו. ברור למדי שכאן הכוונה להחזיר את הקורא בעיקר לזמן - 'יום שבו דבר ה'', ולא למקום, כלומר, למעמד הר סיני, ולציין בהקשר זה דווקא את מעמדם של משה ואהרון. עניין זה מכניס לדיון איזה ממד של קדושה, שכן הכול אמורים לזכור איך התנהלו ענייני הדיבור עם ה' 'ביום שהוא דיבר בהר סיני'. אגב אורחא חוזר אפוא הכתוב לקדושת הר סיני, ורומז לקיומה. ורשאי הקורא לראות בכך מעין נקודת בסיס להשוואה ביחס למושג הקדושה שבמקום, המבליטה את האופי המיוחד של ספר במדבר, שאינו מתייחס כמעט לקדושת ההר, אלא רק בהקשר צדדי כלשהו - עניינם המשפחתי של משה ואהרון.

27 הגם שבסטטיסטיקה מעין זו יש לא-מעט פגמים, יש טעם להביא בהקשר זה את מספרי ההיקריוות של 'כהן' ו'לוי' בהטיותיהם בספרי שמות, ויקרא, במדבר. ספר שמות: כוהנים - 11; לוויים - 11. ספר ויקרא: כוהנים - 193; לוויים - 4. ספר במדבר: כוהנים - 70; לוויים - 75. דומה שהדברים מדברים בעד עצמם!

השאלה היא מה עניין 'יתולדות משה' לכאן, הן תולדות משה כלל לא צוינו! ידועה תשובה מדרשית מפורסמת המחלצת מכך ערך חינוכי נאה,²⁸ אך לעתים עצם הצורך בתשובה מדרשית מלמדת דווקא על חריפות הבעיה. מתוך סקירת אזכורי 'תולדות' הידועים בתורה קשה לתת תשובה 'חזקה', שכן 'תולדות' רגילים מונים את הרשימה של כלל הנולדים לדורותיהם, ויש מקום למעבר מהדמות הפותחת את הרשימה לאחיו,²⁹ אך גם אם תשובה 'חזקה' איין, ניתן לדעתנו להציע תשובה פחות 'חזקה'. העיקרון הוא שהשימוש ב'יתולדות' עשוי להוות בנסיבות מסוימות תחבולה ספרותית. במקרה הנידון, בשיבוץ 'יתולדות' יש כדי ליצור אווירה של התייחסות ללידה. כביכול, הקוראים מצפים מן הכתוב לדבר על נולדים. משה ואהרון עצמם מובאים כדי לחדד את דבר בכורתו הידועה של אהרון, ו'יתולדות' מובאים כדי להוסיף את נופך הלידה, כביכול, ניטעה בקורא הציפייה לשושלות שבהן יובא לידי ביטוי סדר גילים ודורות, ואז תעלה שאלת הבכורה השגורה בהקשרים כגון אלו. אומנם, בפועל שושלות אלו לא תוצגנה, אך הרי גם הציפייה עצמה דבר היא.³⁰ הנה, משורטטת כאן היררכיה משפחתית, ייאמרו כאן אהרון ומשה, ובכך יירמז בהכרח בכור אחד - הלא הוא אהרון, ודבר דומה יקרה בהמשך בהצגת בכור נוסף - בכורו של אהרון. כך שיש כאן מעין רמז מטרים לשאלת הבכורה העומדת כאן לדיון. עתה, יעבור הכתוב לבכורת בני אהרון, ובהמשך לבכורות באופן כללי.

בסיכום, משה הוצג במסגרת רשימת 'יתולדות' כדי לחדד את עניין הבכורה הנידון כאן. אם כי במובן מסוים, הכנסת משה ל'יתולדות' שלפנינו משרתת גם את העדפת ההתייחסות ללוויים (כקבוצה) בספר במדבר. ביסודו של דבר, מתבטא בכך מאבק בסדר, בהיררכיה מסוימת שמציבה בשיאה את הכהונה. וכאן ראוי לחזור למעמד הר סיני שהוזכר בפסוקנו. לכאורה, מנקודת ראות אנושית הכהונה נמצאת בקצהו העליון של מדג הקדושה, אך מזיכרון המעמד מובן היטב שלא כוהן הוא שקיבל תורה

28 רש"י הביא: "ואלה תולדת אהרן ומשה - ואינו מזכיר אלא בני אהרן, ונקראו תולדות משה, לפי שלמדן תורה. מלמד שכל המלמד את בן חברו תורה, מעלה עליו הכתוב כאלו ילדו".

29 לצורך זה חשוב לעיין בדגמי היתולדות הראשונים של בראשית. בספר תולדות אדם (בראשית ה,א-לא) אין אחים, בהמשך: "...ויולד נח את שם את חם ואת יפת" (בראשית ה,לב), וכן בפתחת סיפור המבול (בראשית ו,ט). ואחרי המבול: "ואלה תולדות בני נח שם חם ויפת ויולדו להם בנים אחר המבול" (בראשית י,א-ב), ומכאן הולכים ונמנים בני שלושת האחים. במקום שיש חשיבות לאחים מפותח דגם מלא של שושלות הנובעים מהם, ולעתים מסתפק הכתוב בבן אחד שהוא הממשיך.

30 בהתייחס לשושלות של ספר בראשית נוכל להצביע על מקרה שבו 'יתולדות' מכין לציפייה מסוימת, והנה מתגלה הפתעה: "אלה תולדות יעקב יוסף בן שבע עשרה שנה היה רעה את אחיו בצאן..." (בראשית לו,ב). כלומר, מול הציפייה לפיתוח השושלת, מביא הכתוב את יוסף בלבד. השאלה מדוע נהג כך הכתוב וזתה לעיון פרשני רב, ואנו לא באנו אלא להדגים את העיקרון של שימוש בתולדות הגורר ציפייה מסוימת ומונצל להבלטת עניינים העומדים ברום מעלתו של הכתוב.

מסיני, וחשיבות הכהנים במעמד מצטיירת כשולית למדיי.³¹ אזכור הר סיני בפרשתנו מעלה אפוא על נס דווקא את הסדר האחר הנידון בה, שבו גם ללווייה נודע תפקיד משמעותי ורם מעלה. אפשר שמשה הלוי הנכנס 'לפני ולפנים' כדי לשמוע את דבר ה' (ז, פט). יחידה ג, ממשיך מגמה זו.

על בני אהרן נאמר: "ואלה שמות בני אהרן הבכור נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר" (ג, ב). מודגשת כאן בכורתו של נדב, ובדרך כלל בסיפורי נדב ואביהוא המסר ברור - הבעיה נעוצה במעשיהם, ועניין הבכורה לא מועמד כעיקר ולא תופס מקום מרכזי.³² עתה, בבוא הכתוב לספר את המעשה הידוע, יבין הקורא כי הוא קשור בדרך כלשהי לבכורה. אך טרם יסופר הסיפור, ימסור הכתוב פרט נוסף: "אלה שמות בני אהרן הכהנים אשר מלא ידם לכהן" (ג, ג). כלומר, מבחינת ה'כללים' של גיבוש הכהונה, עומדים כאן בשני כללים: הבכורה - 'הבכור', שהוצגה לעיל, והמשיחה - 'מלא ידם'. הבכורה מכוונת מן הסתם למי שאמור להיות יורש הכהן הגדול, והמשיחה, לעצם ההיתר לעבוד. זהו אפוא ביטוי לארגון וסדר מרבי. הם ממוקמים היטב במסגרת ועתה:

"וימת נדב ואביהוא לפני ה' בהקרבתם אש זרה לפני ה' במדבר סיני ובנים לא היו להם ויכהן אלעזר ואיתמר על פני אהרן אביהם" (ג, ד).

עקרונית, לשון יחיד (הנשוא) יכולה לשרת גם זוג (הנושא),³³ אך כאן היא מסייעת כמדומה להדגיש את הראשון - 'וימת נדב (הבכור ועמו משנהו)... ויכהן אלעזר (הבכור ועמו משנהו)...'. עולה התחושה שיש כאן גם אמירה - ולו עקיפה - בעניין הבעייתיות של הבכורה. בעייתיות הגלומה בבכורה וניסיון להחלפתה בדגם אחר, מתגלה במקומות רבים במקרא.³⁴ אולם, כאן אין זו רק השתקפות מקומית של המגמה הכללית, יש כאן עימות ברור בין סדר מסוים לבין סדר אחר. סדר אחד הוא הסדר המולד, הקבוע מלידה. סדר זה מכניס לתחושה של יציבות, ציפייה ידועה לקבוע, ומותר לצפות כי היציבות הזו תהיה מזוהה עם ההיררכיה של הקדושה; כהונה יציבה המבטיחה שהמעבר מדור אל דור עובר באורח חלק, מייצגת מערכת ברורה וידועה של קדושה. אולם, בעומק העניין מקנן החשש שהיציבות הזו תביא לכישלון. הכהנים שתפקידם בדור הבא מובטח בתוקף מקומם בשושלת, נכנסים לטריטוריה האסורה, הביטחון בסדר

31 למעשה נזכרו רק בהקשר משווה לעם. לעיל הערה 11.

32 בתיאור המעשה החל מפרק ח בספר ויקרא נזכרו 'בני אהרן', או 'אהרון ובניו', או בשמותיהם: 'ויקחו בני אהרן נדב ואביהוא איש מחמתו ויתנו בהן אש ושימו קטרת ויקריבו לפני ה' אש זרה אשר לא צוה אתם... ויאמר משה אל אהרן ולאעזר ולאיתמר בניו..." (ויקרא יא, ו-ז). אין הדגשה של בכורה!

33 למשל בניסוח ביחידה זו: "ובא אהרן ובניו בנסע המחנה..." (ד, ה). ברי שבצורת הבעה זו יש כדי להבליט את אהרון החשוב מבניו.

34 בבראשית: העדפת יצחק על ישמעאל, העדפת יעקב על עשו, העדפת יהודה על ראובן, העדפת אפרים על מנשה, ובמובן מסוים העדפת רחל על לאה. ברור שקין בכבור לא מימש את בכורתו. במקומות מפורסמים אחרים במקרא: העדפת דוד על אחיו, ובמובנים רבים גם העדפת שלמה על אדוניה. קרובה לענייננו העדפת משה על אהרון.

האחד (בכורה) הוא בעוכרי הסדר השני (קדושה). אפשר כי הצורך להבליט כאן את השושלתיות בכהונה ובעיותיה, הוביל להדגשה של הפסקת שושלת - 'ובנים לא היו להם' (עובדה שלא נאמרה בפרשת החטא!³⁵), המשתלבת באווירה של 'תולדות'. כביכול, העיניים נשואות לרשימת תולדות; תולדות-צאצאים יכולים להיות גם אם האבות מתים בטרם עת, אך כאן, יצאה נפשם של האבות בצעירותם, ותולדות אין! הנה כי כן, המאבק הוא בסופו של דבר בין סדר לסדר. הקדושה קובעת סדר אחר, היררכיה שונה. סדר הקדושה אינו מתחשב בסדר השושלת.

עתה עוזב הכתוב את עניין הכהונה, עניין שלעצמו אינו מעסיק במיוחד את ספר במדבר; ולעתים דומה שכל כולו לא שובץ בספרנו אלא כדי ליצור מרקם מסוים של קדושה, כרקע לרקמת מקומם וחשיבותם של הלוויים. יחד עם זאת, חשוב לציין כי כשבוקע ועולה כאן עניין הכהונה, הרי זה באמצעות בכורה ומוות. והמשמעות מתגבשת דווקא בגין הצמצום שנקט בו ספרנו, כביכול, בדברו בעניין הכהונה, לא היה לו עניין להטעים אלא את עובדות הבכורה והמוות. ומכאן מוביל מה שנראה בעינינו המהלך המרכזי של ספרנו, באמצעות 'סמיכות פרשיות', אל בחירת הלוויים:

"וידבר ה' אל משה לאמר. **הקרב את מטה לוי** והעמדת אותו לפני אהרן הכהן ושרתו אתו" (ג, ה-ו).

בתרשים דלעיל אנו מביעים כזכור את הציר: 'כהונה ← מות בכורים ← בחירת לוויים', כקשר ישיר. על רקע זה חשוב מאוד הקטע הבא שבו מובאים הלוויים בהקשר שונה מעט - ציון לקיחת הלוויים:

"וידבר ה' אל משה לאמר **ואני הנה לקחתי את הלויים** מתוך בני ישראל תחת כל בכור פטר רחם מבני ישראל והיו לי הלויים. כי לי כל בכור ביום הכתי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי לי כל בכור בישראל מאדם ועד בהמה לי יהיו אני ה'" (ג, יא-יג).

כאן מדובר על היררכיה שונה - 'לי יהיו' במישרין, ולא באמצעות שירות הכהונה - 'ושירתו אותו', כבפסוק לעיל. הדגשות 'לי' וה'סיגור הספרותי' באמצעות הבלטת ה'אני' בפתיחה ובסיום, יוצר אפקט חזק מאוד של השתייכות ישירה לה'. ואפשר כי מצטרפת לכך פרשנות מסוימת באשר למעמדם של פסוקים אלו. פרק ג פותח ב'ואלה תולדות אהרן ומשה ביום דבר ה' את משה **בהר סיני**', ורק בהמשכו נאמר: "וידבר ה' אל משה **במדבר סיני** לאמר" (ג, ד). גם אם נתקשה להוכיח, נוכל לטעון כי ההצהרה על בחירת הלוויים נאמרה ב'הר סיני' ולא ב'מדבר סיני'. במדבר נערך מפקד הלוויים (להלן), והקישור ל'הר סיני' מעניק משנה תוקף לבחירתם וייחודם. יש מקום לדקדק. קודם בעניין הכהונה, דובר על תפקיד הלווייה כשירות לכהונה, וכאן כתחליף לבכורים משום שמדובר על העמדה ישירה מול ה' - 'לי יהיו'. גם כאן

35 לכאורה היה מקום לומר זאת בפרשה המקורית של החטא בויקרא, משום שדובר אז במחליפם לבנים שמתו, והפנייה הייתה אל אחיהם, וכידוע, שם פרט זה לא הוזכר.

מוזכר מות הבכורים בהבלטת הקשר ההיסטורי של מכת בכורות - ההפליה בין בכור לבכור הממשיכה מוטיב ידוע של הבדלה במכות מצרים.³⁶ נזכיר, גם הקטע הקודם בפרק זה משרטט מעין רקע היסטורי - יהיו שבו דבר ה' בסיני, וכאן, משרטט רקע היסטורי שונה - יציאת מצרים.

אם כן, בראייה כוללת של השתלשלות העניינים ביחידה זו שני הקטעים - זה של אהרון וזה של הבכורים - מובילים לבחירת הלוויים, ליתר דיוק, מתווה רקע ישיר לכך. ושניהם מתקשרים בעקיפין לסכנת המוות הטמונה בקדושה, שהובעה בתרשים דלעיל באמצעות חץ דק. בקטע הקודם נאמר: "ואת אהרן ואת בניו תפקד ושמרו את כהונתם והזר הקרב יומת" (ג, י), קשר זה עקיף, משום שלא הוכרז כאן במישרין איום במוות המושת על הלוויים. איום כזה ייאמר אומנם בהמשך, אך עדיין לא כאן, כך שניתן לראות את האיום הנידון כסמוי, ואילו באשר לבכורות, מוזכרת במישרין ההמתה של הבכורות, וזה מתווה בוודאי רקע של מוות לדיון הנערך כאן בקדושה.

מפקד הלוויים

מכאן ואילך יבוא פירוט עניין מפקד הלוויים:

"וידבר ה' אל משה במדבר סיני לאמר. פקד את בני לוי לבית אבתם למשפחתם כל זכר מבן חדש ומעלה תפקדם. ויפקד אתם משה על פי ה' כאשר צוה" (ג, יד-טז).

הגיל יחודשי מתווה למפקד ולנפקדים מעמד שונה לחלוטין מזה המתקבל במפקד הגדול של תחילת הספר. זהו גיל נמוך קרוב מאוד לניקודת ההתחלה, אך דווקא הגיל הנמוך הזה מלמד שנדרש לעבור פרק זמן מסוים - קטן ככל שיהיה - עד שיהא הרך הנולד ראוי לפקידה. במובן זה, אין זו קדושה מבטן, זו קדושה המתקבלת אגב פקידה המכריזה מי ומי נכלל בקבוצה, וזה מתחבר עם המאבק בבכורה - תכונה מולדת בסיסית (אין צורך בחודש כדי ליישמה!) - והחלפת דגם הסדר הכרוך בה שנידון עד כאן; ומכאן משתלשל עניין החלפת הבכורים שיידון בסעיף הבא. נקדים ונאמר, מהותית, המושג של 'קדושה מלידה' מתערער כאן כמעט עד לקריסתו, ניתן - כך עולה - להחליף 'קדושה' עם החילוף בתפקוד, שהוא עצמו נובע מתוך שינוי הנסיבות. ההיסטוריה, שעם השתנוותה משתנים התנאים, הובילה ליצירת המעמד המקודש הנידון, וכל פרט שבו מתקדש עם פקידתו בגיל חודש.

בהמשך תוטל אלומת אור על מפקד הלוויים עצמו ועל סוגיית החניה הנגזרת ממנו; אחר כך יבוא סיפור החלפת הבכורים בלוויים והגדרות תפקידיהם. טרם נדון בכך נציג את המספרים:

36 הבדלה בין מצרים לישראל במכות מצרים נזכרת מפורשות החל ממת 'ערוב': "והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן אשר עמי עמד עליה לבלתי היות שם ערב..." (שמות ח, יח), ודברי: "וימת כל מקנה מצרים וממקנה בני ישראל לא מת אחד" (שמות טו, ו). וכו'. אך הדגשות מצרים במכות הקודמות רומזות להבדלה כלשהי גם במקרים הקודמים.

"כל פקודי הלויים אשר פקד משה ואהרן על פי ה' למשפחתם כל זכר מבן חדש ומעלה שנים ועשרים אלף" (ג, לט).

בהשוואה לשבטי ישראל זהו המספר הקטן ביותר, ואם מספר קשור לברכה ועוצמה, נתגלגלו הדברים והשבט שנבחר לשרת בקודש, נטול מאפיינים אלו. ענייני הקודש של 'המעט מכל העמים' (בעקבות: דברים ז, ז), מתנהלים על-ידי המעט מכל השבטים. אשר למספרים הפנימיים. היחס בין המשפחות הוא כדלהלן: בני גרשון - 7500; בני קהת - 8600; בני מררי - 6200. קהת שנבחר לעסוק ביחידות המקודשות יותר (להלן) הוא המרובה במספרו, אך ההפרשים אינם גדולים.

שאלה קשה ביותר, עתיקת יומין, קשורה ביחס שבין מספר הנמנים במשפחות בני לוי לסכום הכולל שהוצג כאן, ומתברר שיש אי-התאמה חריפה.

המספרים המשפחתיים הם: $22,300 = 6200 + 8600 + 7500$ והסכום שהוצג 22,000. היו ניסיונות שונים להסביר את הפער הזה.³⁷ ולדידנו המוכנים לקבל את הרעיון כי המספר אינו אלא סמל ספרותי, החיבור הישגוי הזה מכניס גורם טורד מנוחה, תחושה של אי-יציבות וחוסר סדר. מתברר כי דווקא במפקדים של ספר במדבר המבליטים את המספרים עד לירמת העשרות, ביכר הכתוב במקרה אחד לעגל לעשרים ושתיים אלף תוך ויתור - אם הסכום האמיתי יתקבל - על הדגשת העודף של 273 החשוב להמשך הפדיון. האריתמטיקה משרתת כאן את המאבק בתחושת הסדר המופתי שמשרה מפקד הלוויים והמעבר מבכורה ללווייה.

המפקד המתואר בפרק ד הוא של בני שלושים עד חמישים שנה הכשירים לעבוד. תוצאותיו (ד, לח-מח): קהת - 2750; גרשון - 2630; מררי - 3200. כאן הסכום המחושב מתיישב עם הסכום המוכרז - 8580. והדברים מעוררים ביתר שאת את השאלה מדוע במפקד החלפת הבכורים נוצר פער בין שני הסכומים, לשיטתנו, דווקא במקום שבו נראה התהליך מדויק כל כך, שם נוצר הפער, והסברנו לעיל מה שהסברנו.

החלפת הבכורים

החלפת הבכורים מהווה ציר מרכזי במסכת האורגת את ענייני הלוויים ביחידה זו. היא מתוארת כך:

"...פקד לי כל בכר זכר לבני ישראל מבן חדש ומעלה ושא את מספר שמתם.

ולקחת את הלויים לי אני ה' תחת כל בכר בבני ישראל ואת בהמת הלויים תחת

כל בכור בבהמת בני ישראל" (ג, מ-מא).

37 דעת מקרא (עמ' לג) מביא את דרשת חז"ל שהשלוש מאות העודפים היו בעצמם בכורות ולכן לא נימנו במפקד שכל תכליתו להוציא את הבכורות מקדושתם ('אין בכור מפקיע בכור'). האם זה פשוטו של מקרא? קשה לדעת, וצודק ליכט (א, עמ' 10) בשאלתו מדוע נפקד הפרט החשוב הזה מן הספר.

הביצוע שתואר הביא לתוצאה מדויקת:

"ויהי כל בכור זכר במספר שמות מבוין חדש ומעלה לפקדיהם שנים ועשרים אלף שלשה ושבעים ומאתים" (ג, מג).

הליך זה הביא להפרש ידוע ממספר הלוויים:

"...ואת פדויי השלשה והשבעים והמאתים העדפים על הלוים מבכור בני ישראל. ולקחת חמשת חמשת שקלים לגלגלת בשקל הקדש תקח עשרים גרה השקל. ונתתה הכסף לאהרן ולבניו פדויי העדפים בהם" (ג, מו-מח).

ברור למדי שהמעבר 'בכורים-לוויים' מעניק אופי חדש ליחס הקדושה לעם ישראל. התגלמות הקדושה בחברה איננה עוד עניין פנים-משפחתי המיוצג על ידי בכורים, אלא מהות שבטית, שחרף שמירתה על זכר לבתי אב מייצגת פן רחב יותר ולאומי יותר.

נוסיף שתי הערות. ראשית, הצד השבטי שכה מובלט ביחידה זו עתיד להיטשטש בבוא עת תלוונות, שעה שיתברר כי עם ישראל 'בוכה למשפחותיו'. או אז תהא ניכרת חזרה להתכנסות אל המשפחותיות במובן הצר יותר והפחות-לאומי. נדון בכך בהמשך (יחידה ו). שנית, לענייננו חשוב האופי הדווקאי של התהליך - בכור תמורת לוי. אין זה אפשרי לעזוב את המסגרת ההיררכית ללא אקט של פדיון. ואם אין מחליף תואם במובן של 'גוף לעומת גוף', יהיה פדיון בכסף. מנגנון זה מחזק את ממד הקדושה הגלום בבניית ההיררכיה הזו.

בשולי הדיון בהחלפת הבכורים בלוויים ראוי להעיר אודות שני ביטויים השכיחים בסוגייה זו - 'על פי ה', 'ואני ה''. 'על פי ה' מופיע מספר פעמים בספר במדבר, מהם קבוצה בענייני המסע וההיענות לציווי הענן (להלן, יחידה ה). מספר רב של היקריות כרוך בסוגייתנו - מפקד הלוויים והגדרת תפקידיהם.³⁸ דברים דומים ניתן לומר לגבי הדגשות 'אני ה'',³⁹ דומה בענייננו כי אלו באו - בצד אחרים שנזכרו לעיל - כדי להטעים את האופי המוחלט של בחירת הלוויים והחלת הקדושה המיוחדת עליהם ועל תפקידיהם במשפחותיהם. 'על פי ה' ורק על פיו נעשה מה שנעשה, המגובה בתזכורת 'אני ה'! שאלת מעמדם של הלוויים וההיררכיה הפנימית בתוכם תעלה ביתר שאת בפרשת קורח (יחידה י). הניסיון לערער סדרים בענייני הלווייה יוביל לקטרוג, קרע, מרי ומגפה נוראה. ברמזים הטמונים בלשונות 'על פי ה' ואני ה' בפרשתנו מבקש הכתוב להטרים את הצגת ההשקפה כי משמייים יצאה מתכונת ארגון הלוויים - מוחלטת ובלתי ניתנת לשינוי, והחולק עליה, לא רק בה ימצא פוגם, אלא בסדר הלאומי בכללותו.

38 'על פי ה' - 16 היקריות בספר במדבר. מתוכן 7 היקריות בענייני הבכורים והלוויים (ג, טז; ג, לט; ג, נא; ד, לו; ד, מא; ד, מה; ד, מט).

39 'אני ה' - 8 היקריות בספר במדבר. מתוכן 3 בענייני החלפת הבכורים בלוויים (ג, יג; ג, מא; ג, מה).

שמירה ופירוק

בהגדרת תפקידם, משתמש הכתוב בכינויים השבטי הכללי - 'לוויים', וגם בפירוט משפחותיהם מוזכר 'לוי'. ההתייחסות לכל משפחה פותחת בניסוח כללי:

"נשא את ראש בני קהת מתוך בני לוי... לעשות מלאכה באהל מועד" (ד, ב-ג);

"נשא את ראש בני גרשון גם הם... לעבד עבדה באהל מועד" (ד, כב-כג);

"בני מררי... לעבד את עבדת אהל מועד" (כט-ל).

אשר למהות העבודה, היא מוצגת כאן כפירוק:

"זאת עבדת בני קהת באהל מועד קדש הקדשים. ובא אהרן ובניו בנסע המחנה

והורדו את פרכת המסך וכסו בה את ארן העדת" (ד, ד-ה).

סדרת הפעולות המצוינת בפרוטרוט מובילה לפירוק, וההדגשה מושמת עליו. הפירוק זוכה לבולטות טקסטואלית, ולמעשה מוצג כאן באמצעות ציור 'עבודת הלוויים מה שראוי לדעתנו לכינוי - רעיון הפירוק'. השבט המפוצל למשפחותיו מוצג בהקשר של פירוק המשכן - פיצול כרוך בפירוק.

הפירוק מצב בפני עצמו הוא. ניתן דעתנו, נאמר:

"...וכלה אהרן ובניו לכסת את הקדש ואת כל כלי הקדש בנסע המחנה ואחרי

כן יבאו בני קהת לשאת ולא יגעו אל הקדש ומתו אלה משא בני קהת באהל

מועד" (ד, יד-טו).

מדובר בשמירת הקודש בזמן המסע, וזו איננה רק אזהרה הלכתית, זה פשיטא, אלא גם הצגת הרעיון (הלא-מובן מאליו) כי הפירוק איננו טוטלי. רוצה לומר, בכל הקשור למשכן, אין חזרה לינקודת האפס', למצב שלפני 'פרשת תרומה'. המצב המפורק מציב סוג אחר של סדר.

מצב הפירוק ראוי לעיון. הסכנה לגבי המפרקים גדולה:

"אל תכריתו את שבט משפחת קהתי מתוך הלוים. וזאת עשו להם וחיו ולא

ימתו בגשתם את קדש הקדשים אהרן ובניו יבאו ושמו אותם איש איש על

עבדתו ואל משאו ולא יבאו לראות כבלע את הקדש ומתו" (ד, יח-כ).

מתברר כי ההיררכיה של הקדושה נשמרת עקרונית גם תוך כדי פירוק; יש מי שמופקד עליו, והסכנה תופסת לגביו. כללית, המעיין בספר במדבר שהפנים את ענייני המדרג והקדושה ששורטטו עד כה, עשוי להיות מוכן לרעיון הזה. והנה, הדגש כאן מושם על רגע הפירוק - רגע היגשה אל הקודש, זהו רגע מאוד דרמטי הכרוך בסכנה, אך בחלוף הרגע המשכן מפורק, ולכן הפירוק עשוי להיות מצב מתמשך.

ניתן לזהות כאן שלושה מצבים הקשורים טכנית זה בזה. המשכן הבנוי שיש בו סדר משלו, ובו בולט מאוד תפקיד הכהונה; אחר כך בא הפירוק עצמו כתהליך, ואחרי המשכן המפורק, שגם לו כמצב עצמאי סדר משלו, ובו בולט תפקיד הלווייה. נדגיש, המצב המפורק מושפע מובן מהמצב הבנוי, החלקים וסדרם במסע משקפים את המשכן העומד על תלו, ובכל זאת, זהו מצב עצמאי. יש כאן ניצול של המציאות של הנדודים - המצב המדברי - כדי להעלות את הרעיון של הפירוק כמצב השורר

בחלק מסוים של החיים במדבר. במשך החלק הזה יכולים להתרחש דברים חשובים, אולי החשובים ביותר. בשלב המוצג כאן נעשית בעצם ההתקדמות לעבר היעד-מחוז החפץ. אלמלא היה פירוק לא היו מגיעים לארץ! מכל מקום, הסדר המאפיין את המשכן איננו נשמר, הקדושה עשויה לעבור ממצב למצב והחיים נמשכים; המצב המפורק עשוי להזכיר מצב של 'פוטנציה' בכוח ועדיין לא בפועל, וזהו כמדומה המצב באשר לנדודים בכללותם. הנה כי כן, הקדושה איננה תלויה במצב אחד, בסדר מסוים, היא עשויה להיות מוצפנת גם במצב שאיננו מאפשר את ההיררכיה המוכרת, וזהו מצב בעל 'זכות קיום', בעל ערך משלו. בשלב זה מושך הלב לפסיעה אלגורית קלה שתוביל לשימוש במצב הזה בחיים בכלל, ואולי נרמוז דבר מה בנידון בהמשך.

ידוע גם ידוע, בספר במדבר מושם דגש רב על המסע. ניתן לציין את רשימת התחנות בסוף הספר (יחידה יט) כמציינת נקודות של יציבות, החניה בנקודות גיאוגרפיות ספציפיות ציינה יציבות זמנית. אך יש גם מצבים של 'בין לבין'; או אז המשכן מפורק, ותקפים הדברים הנאמרים כאן על מצבה המיוחד של הקדושה המקופלת בסדר הזה.

מעמדם המשתנה של בני קהת

הדיון במשכן המפורק העומד לימשיא' בימסע' מעורר את שאלת חלוקת העבודה בין משפחות לוי. בפרק ג מסודרות משפחות הלוויים לפי סדר ההולדה:⁴⁰ "ויהיו אלה בני לוי בשמותם גרשון וקהת ומררי" (ג, יז). בהמשך מפורטים הנתונים הבאים - משפחות כל בן מבני לוי, מספרי הנפקדים, מקום החניה, והעבודה; כל זה לפי סדר משפחתי זה. כך למשל, לגבי גרשון הבכור, פותח הרשימה:

"לגרשון משפחת...פקדיהם...אחרי המשכן יחנו ימה...ומשמרת בני גרשון באהל מועד..." (ג, כא-כו),

ואחרי לפי אותו הרכב גם לגבי קהת ומררי. עד כאן בכורתו של גרשון מובלטת למדי. אשר לחניה, הכיוונים הם: גרשון - מערב (אחרי המשכן); קהת - דרום; מררי - צפון. בהתחשב בעובדה ש"...והחונים לפני המשכן קדמה לפני אהל מועד מזרחה" (ג, לח) היו משה ואהרן ובניו, ניתן לומר כי כיוון מזרח הוא המועדף (ראו: דיון מסכם), זה היה כיוון הכניסה ולגביו נאמר: "שמרים משמרת המקדש למשמרת בני ישראל והזר הקרב יומת" (ג, ח), וגרשון נדחק לכיוון ההפוך. שני האחים הבאים שוכנים משני צדי המזרח, ודומה כי אין העדפה מיוחדת בין קהת (דרום) למררי (צפון). לעומת זאת בפירוט העבודה ניתן להגיע למסקנה בסיסית בדבר העדפה. גרשון עוסק במשכן גופא. קהת - כלי המשכן, ומררי - קרשי המשכן ואבזיריהם. ניתן אפוא לנסח איו עדיפות תפקודית לקהת העוסק בארון שמייצג את נקודת הקודש ויוזכר גם באופן עצמאי בהמשך הספר (יחידה ה). הנה כי כן, בפרק שאחרי החלפת הבכורים, מעמדו

40 ראו שושלות היוחסין של בני יעקב: בראשית מו, יא; שמות ו, טז.

של קהת מתעצם. הוא פותח את רשימת העבודות הנוספת בפרק הזה: "נשא את ראש בני קהת מתוך בני לוי למשפחתם לבית אבתם" (ד, ב), ורק אחר כך באה עבודת בני גרשון מנוסחת בלויית ביטוי ממעט במקצת - 'גם הם': "נשא את ראש בני גרשון גם הם לבית אבתם למשפחתם" (ד, כב), ורק אחר כך באים בני מררי שאותם כבר אין מתוך מה 'לנשא': "בני מררי למשפחתם לבית אבתם תפקד אתם..." (ד, מט), ולכן, ללא ביטוי 'נשא', שעשוי להתפרש גם כ'הגבהה' שיש בה כדי לכבד.

מעניין שבאשר למספרים של המשרתים בפועל, דווקא קהת אינו הגדול, אלא מררי (קהת - 2750; גרשון - 2630; מררי 3200). אין אפוא סיבה מספרית להעדפתו של קהת. אם כן, כאן קהת הבן השני עובר אל קדמת הבמה. הוא נכתב ראשון בפרק ומובלטת חשיבות תפקידו במיוחד בהקשר של הארון: "ויהודו את פרכת המסך וכסו בה את ארון העדת..." (ד, ה); זאת, בצמוד לאהרן. והתפקיד מלווה באזהרה חמורה מיוחדת לו: "אל תכריתו את שבט משפחת הקהתי מתוך הלויים..." (ד, יח); הסכנה סכנה, אך היא מבליטה את חשיבות התפקיד.

בסיכום, ניתן לומר כי במסגרת העתקת מרכז הכובד מהבכורים ללוויים חלה העתקה דומה גם בתוך הלוויים עצמם. שבירת 'סדר הבכורה' מתרחש בה בעת (או בסמיכות טקסטואלית הכרוכה בהבדל קצר של זמן), הן לגבי הבכורים הישראליים, והן לגבי הבכורה בתוך לוי. יש לכך השלכות לגבי קרח כפי שנראה להלן.

השימוש בפועל 'צוה'

עמדנו לעיל על הסגנון המיוחד ליחידה זו. זהו סגנון עשיר ברשימות ובציוויים, ועני בעלילה שמתארת במפורש שינויים בזמן ובמקום ובהתפתחויות בנפש. בהקשר זה, מותר לדבר על קיפאון. על רקע זה עולה השימוש בפועל 'צוה'. בפרקים הנדונים הניסוחים המרובים של דברי ה' אל משה אינם כרוכים בדיאלוג. יש 'יודבר ה'; למעט מקרה אחד, אין 'ויאמר' האופייני לדיאלוגים (נוכח זאת ביחידות הבאות).⁴¹ אין תשובות-תגובות מילוליות של משה, אלא היענות לצווי בלבד. כל זה מודגש מאוד. נביא מספר דוגמאות.

"כאשר צוה ה' את משה ויפקדם במדבר סיני" (א, יט);

"ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה ה' את משה כן עשו" (א, נד);

"והלויים לא תתקדו בתוך בני ישראל כאשר צוה ה' את משה" (ב, לג);

"ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה ה' את משה כן חנו לדגליהם וכן נסעו איש

למשפחתו על בית אבתיו" (ב, לד);

"ויפקד אתם משה על פי ה' כאשר צוה" (ג, טז);

"ויפקד משה כאשר צוה ה' אתו את כל בכר בבני ישראל" (ג, מב);

41 "ויאמר ה' אל משה פקד כל בכר זכר לבני ישראל..." (ג, מ), ואיני יודע הסבר לשימוש הזה דווקא כאן.

"ויתן משה את כסף הפקדים לאהרן ולבניו על פי ה' כאשר צוה ה' את משה"
(ג,נא);

"על פי ה' פקד אותם ביד משה איש איש על עבדתו ועל משאו ופקדיו אשר צוה
ה' את משה" (ד, מט).

גודש המופעים של 'צוה' בדיבור ובביצוע, משאיר את רישומו המצטבר, ויוצר תמונת מערכת יחסים ברורה בין המצווה למצייתים; ונוסיף לכך כי גם אין ביחידה הזו ביטוי לדיבור ישיר של ה' עם העם, הכרוך בניסיון לרקמת דיאלוג עמו. סגנונית, זה מתקשר לאווירה הקרה של היחידה הזו, ומובן שכך נבנית ההיררכיה של הקדושה - הדברים זורמים חד-כיוונית מהמצווה אל המצווה. והדברים ידועים, בהמשך יתגלע ניגוד לא-פשוט לתמונה המשורטטת כאן - ביחידות הבאות מתואר מצב ששמה מגיע לכלל ויכוח הגובל בעימות עם ה'.

לסיום נזכיר את ההשוואה לספר שמות המלווה אותנו בפרשנותנו. ההשוואה לספר שמות בולטת בכל הקשור למשכן. גם שם היה הדגם מבוסס על צווי והיענות שפירושה הפשוט - ציות.⁴² אולם, היתרומה: שעליה צוו התלויה ברצון העם, וההפרדה המהותית בין ההוראות השונות בבניית המשכן וכליו לבין ביצוען,⁴³ יוצרים שיבוש מה בדגם החד-כיווני; לא בכל עניין פועל שם הדגם 'צווי-ציות', ויש הפגנה ברורה למדי של רצונו הטוב של העם.⁴⁴ ניתן כמובן לטעון שבניית המשכן והעניינים המתוארים ביחידה זו הם פשוט שונים - אין ראי זה כראי זה, ומוצע טיפול באמצעים המיוחדים לכל עניין ועניין; אך אנו רואים את הדגם השונה במעט של ספר שמות כעניין שיש בו סמליות עקרונית. ספר במדבר בנוי אחרת בגלל עצם מהותו, ולא רק בגלל שענייניו שונים בפרטיהם הטכניים.

היסטוריה וקדושה - הערת סיכום

בהערת סיכום זו נחזור למבנה היחידה שהוצג לעיל. כזכור, טענתנו הייתה כי המבנה מוביל לביצור סדר הקדושה, ואף כי למפקד עשויה להיות תכלית היסטורית - הכנה לכיבוש הארץ, הרי היא נבלעת במגמה הכללית יותר של עיצוב דגם הקדושה. יחד עם זאת, קיים מתח בין השתיים. הנה, המטרה ההיסטורית, שלכאורה מצטיירת כה הגיונית, של היערכות לקראת כיבוש איננה נאמרת במפורש. ההיסטוריה נדחית

42 בפרשות המשכן נפוץ 'ועשית' - בפרשת תרומה (לגבי הארון נאמר 'ועשו'), וגם בהרבה עניינים בפרשת תצוה. הפנייה לעם ישראל בפרשת ויקהל: "ויקהל משה את כל עדת בני ישראל ויאמר אלהם אלה הדברים אשר צוה ה' לעשת אתם" (שמות לה, א), ומכאן נפוצה לשון 'ועש' ולשון 'צוה'. בסיום: "ויעש משה ככל אשר צוה ה' אתו כן עשה" (שמות מט, ז).

43 הביצוע מתואר כך: "ויבאו כל איש אשר נשאו לבו וכל אשר נדבה רוחו הביאו את תרומת ה' למלאכת אהל מועד ולכל עבדתו ולבגדי הקדש" (שמות לה, כא). פרשת תרומה מורכבת מהוראות בלשון 'ועשו', 'ועשית', והריחוק מהביצוע בפרשת ויקהל, חרף המודעות להיגרמו בעטיו של מעשה העגל, יוצר תחושה של נתק ונוכחות עצמית של הביצוע.

44 לעיל הערה 43.

קמעה מפני הקדושה. יחד עם זאת, כפי שמוכח בפרשתנו בעניין חילופי הבכורים והלוויים ובסוגיית פירוק המשכן, הקדושה איננה קבועה. שינוייה המתקבלים אגב ההתארגנות למסע במדבר, מעידים כי התכלית ההיסטורית מעצבת דגמי קדושה שונים.

לדעתנו, בשאלה זו נודעת חשיבות רבה לעניין המשכן המפורק. מה שנראה במבט ראשון כעניין זניח, טכני, מחויב המציאות, עשוי להוות סמל עקרוני. סדר הקדושה מקפל בסופו של דבר בחובו אפשרות לשינוי, בגין הצורך לנוע המוכתב על ידי התכלית ההיסטורית - המבט קדימה אל ארץ כנען. פועל יוצא מכך בתחילת ספרנו - הבלטת הלוויים על חשבון המרכיבים הקבועים לכאורה (כוהנים, בכורים), ועם הבלטת הלוויים עולה בהמשך העדפת המסע שהוא סמל למהלך ההיסטוריה.